

Rejestr zabytków jako narzędzie ochrony i wyznacznik kierunków konserwacji zabytków sakralnych*

ks. kan. Andrzej Rusak

diecezjalny konserwator zabytków
Muzeum Diecezjalne Dom Długosza w Sandomierzu

W DEKRECIE NOMINACJI WYSTAWIONYM przez ks. bp. Wacława Świerzawskiego w 2001 r. otrzymałem zadanie sprawdzenia inwentaryzacji ruchomych i nieruchomych obiektów zabytkowych architektury i sztuki sakralnej w diecezji sandomierskiej, ogłoszonej w 1992 r. bullą papieża Jana Pawła II *Totus Tuus Poloniae Populus*. Biskup Świerzawski zapisał w nim takie zdanie: „W rejestrze obiektów zabytkowych trzeba opisać ich stan zachowania, sposób przechowywania obiektów ruchomych i zalecenia dotyczące ewentualnych remontów i konserwacji”. Działo się to po powrocie biskupów polskich z Rzymu z wizyty *ad limina* u Ojca Świętego Jana Pawła II, któremu sprawy kultury i dziedzictwa, szczególnie sakralnego, były bliskie, co znajdowało wyraz w jego nauczaniu i działaniach. To on polecił przywrócić nauczanie o sztuce i konserwacji w wyższych seminariach duchownych.

Wszystkim nam znana jest troska o dziedzictwo duchowe naszego narodu zarówno Kościoła, jak i państwa, przejawiająca się w szlachetnych ideach i dziełach poznania i zachowania zastanych dóbr. Narzędziem do tego jest rejestr zabytków, który stanowi podstawowe źródło informacji o różnorodnym dorobku kulturowym minionych wieków. Wspomnijmy tu tylko pracę wielu ludzi zaangażowanych w tworzenie różnych spisów zabytków, aż po *Katalog zabytków sztuki w Polsce*,

z którego wszyscy korzystamy do dziś, jak też spis opracowany przez powstały 1 stycznia 1962 r. Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie. Pisał o tych inicjatywach i historii ich podejmowania niezapomniany ks. prof. Janusz Stanisław Pasierb¹. Jego dzieło *Ochrona zabytków sztuki kościelnej*, kilkakrotnie wznawiane, jest liczącą się pozycją w literaturze przedmiotu, znane jest także większości księży w Polsce.

Kościelne spisy zabytków dokonywane z racji wizytacji kanonicznych, tzw. *fundi instructi*, są od wieków źródłem cennych danych. W protokołach powizytacyjnych pojawiają się zalecenia uzupełnień spisów, ale też wskazania dotyczące koniecznych prac zabezpieczających czy też konserwatorskich przy danych obiektach. Forma rejestrów wewnątrzkościelnych wynikająca z przepisów i ustaw soborowych i synodalnych miała zatem na celu ochronę zabytków sztuki sakralnej, do czego zobowiązany jest każdy proboszcz czy administrator tych dóbr, jak również była źródłem informacji o zabytkach, ich stanie zachowania i konieczności oraz kolejności podejmowanych działań.

Współczesne nam rejestry zabytków, opracowane zgodnie z ustawą o ochronie dóbr kultury, zostały usystematyzowane i rozszerzone, a dzięki zawartym w nich szczegółowym instrukcjom są podstawowym i łatwo dostępnym narzędziem w opiece nad zabytkami, także dla osób duchownych. Rejestr taki zarówno dla diecezjalnych konserwatorów, jak i służb konserwatorskich jest wręcz niezbędny do pracy.

Wartość edukacyjna

Ze względu na częste zmiany zarządców w parafiach, klasztorach i innych obiektach kościelnych istnieje konieczność zaznajamiania ich z wartością zarówno artystyczną, jak i historyczną obiektów oraz z aktualnym stanem ich zachowania. Rejestr doskonale służy tym celom i dzięki temu jest znakomitym źródłem informacji o zabytkach. Z tego względu wykładowcy sztuki i konserwacji zabytków w seminariach duchownych i w zakonach winni przybliżyć wiedzę o rejestrze i jego roli. Umiejętność korzystania z rejestru może przyczynić się do lepszego zrozumienia, jak ważna jest troska o zabytki. Jednym z najlepszych sposobów służących poznaniu i opanowaniu tego narzędzia jest zapoznanie się z kartami ewidencyjnymi. Wypełnianie kart ewidencyjnych wyzwala zainteresowanie zabytkiem i jego historią. Poszczególne rubryki systematyzują wiedzę. Wypełniając karty, nawet niemający szerszego przygotowania z zakresu sztuki kapłan przyswaja sobie w ten sposób wiedzę o zabytku, rozwija umiejętność poznawczą i wzbogaca swój warsztat pracy, dzięki czemu coraz lepiej wypełnia wyznaczone mu zadanie, jakim jest troska i odpowiedzialność za obiekty mu powierzone.

Zapoznanie zarządców obiektów z zastanym stanem tychże oraz uświadamianie ich co do odpowiedzialności przewidzianej prawem kanonicznym i ustawowym w zakresie troski o zachowanie dóbr kultury duchowej i materialnej jest jednym z podstawowych zadań konserwatora diecezjalnego. Wykorzystanie do tego tak spisów kościelnych, jak i rejestru zabytków jest wręcz konieczne. Zachęca się więc do stworzenia takiego rejestru bądź jego aktualizacji. Dla wielu obiektów taki rejestr został wykonany. Duża liczba księży odważyła się skorzystać z gotowych wzorców. W diecezji sandomierskiej księża otrzymali dyspozycję do tworzenia i aktualizowania rejestru zabytków. Zaowocowało to w wielu parafiach zgodną współpracą z historykami sztuki przy tworzeniu rejestru lub skopiowaniem i uaktualnieniem kart inwentaryzatorskich, przechowywanych w urzędach konserwatorskich. Istotnym efektem tej akcji są również lepsze relacje ze służbami konserwatorskimi. Zaleca się zatem, aby kopie rejestru były przechowywane i uzupełniane w każdym obiekcie zabytkowym.

Kontrola i bezpieczeństwo

Rejestr stanowi pomoc w kontroli nie tylko stanu zachowania obiektów, ale i właściwej ekspozycji dzieł ruchomych, przechowywania i utrzymywania w wymaganych warunkach klimatycznych, bezpieczeństwa, a nawet czynności porządkowych, takich jak czyszczenie czy odkurzanie właściwą metodą. Podczas wizji lokalnych przejrzenie kart katalogowych przez konserwatora diecezjalnego bądź wizytatora w kanonicznej kontroli pomaga w sprawdzeniu, jak sprawowana jest opieka nad obiektami. Podobnie przy zmianie osoby zarządzającej, rejestr jest podstawą, obok *fundi instructi*, do przekazania następcy obiektów we właściwym stanie. Chroni to przed zniszczeniem dzieł sztuki i ich utratą. Także przy planowaniu prac konserwatorskich, wiedza o obiektach zawarta w rejestrze pozwala na podjęcie odpowiednich decyzji o zakresie tych prac oraz na kontrolowanie ich właściwego wykonania. Wiele dobrego przynosi wspólna praca konserwatora diecezjalnego i wojewódzkiego i wzajemne dzielenie się doświadczeniami. Często wtedy właśnie odkrywano są nieznane wcześniej uchybienia w ochronie zabytków, a nawet ich utrata. Dokumentacja fotograficzna jest najlepszym materiałem porównawczym, zarówno przy ocenie aktualnego stanu, jak i przy konserwacji obiektów zabytkowych. Takie działania lepiej przygotowują zarządcę obiektu do właściwego wykonywania powierzonej roli i odpowiedzialności w działaniu. Władysław Łuszczkiewicz już w 1887 r. pisał w swym *Poradniku dla zajmujących się utrzymaniem i restauracją kościołów i kościelnych sprzętów* „o dobrej roli kapłanów w straży nad pomnikami piękna”, ale też przestrzegał przed nadużyciami w słowach: „kapłan (...) im gorliwszy a mniej obeznany z wymaganiami sztuki, tem niebezpieczniejszy stróż pomników; będzie on z niewiedomości popełniał błędy, które się naprawić częstokroć nie dadzą”²¹.

Aby zapobiec takiej nadgorliwości, należy nadać działaniom właściwy kierunek i kolejność, uwzględniając przy tym stan zachowania zabytku i obejmując nimi całość obiektu, poczynając od zabezpieczenia jego architektury, a na przechowywaniu poszczególnych eksponatów kończąc.

Pragmatycznie myśląc o wykorzystaniu wpisu do rejestru dla ratowania zabytku, należy pamiętać o możliwościach, jakie stwarza taki wpis, pozyskiwania

środków na ten cel z właściwych instytucji. Obecnie środki wewnętrzne nie są wystarczające. Pozyskiwanie projektów zmusza zarządcę do ustalania programów działań przy zabytku, kontroli prac konserwatorskich i ich odbioru. Wspólne podejmowanie tych działań w oparciu o rejestr zabytków uspokaja i daje pewność właściwej troski o zachowanie dziedzictwa. Winniśmy też bardziej przestrzegać obowiązku dopisywania historii tych działań przy obiekcie w kartach rejestru, zarówno przechowywanych w urzędach służb konserwatorskich, jak i przy obiektach.

Tworzenie nowych wpisów do rejestru

Wartość kulturowa jest niejednokrotnie cenniejsza niż wartość materialna. Warto zatem przyglądać się bacznie obiektom stosunkowo nowym, a mającym wyraźne cechy dzieła sztuki. Wpis do rejestru zabytków może dopomóc w ich zachowaniu. Ma tego coraz większą

świadomość młodsze pokolenie duchownych, z czego przykładami spotykam się we własnej pracy. Wspólne działanie konserwatora diecezjalnego i służb konserwatorskich jest pomocą dla zarządzających dobrami kultury w pozyskaniu zgody na taki wpis biskupa miejsca i wojewódzkiego konserwatora zabytków. ■

* Wystąpienie na konferencji naukowej „Rejestr jako narzędzie ochrony zabytków”, zorganizowanej przez Narodowy Instytut Dziedzictwa 14.04.2011 r. w Gnieźnie. Konferencja stanowiła część obchodów Międzynarodowego Dnia Ochrony Zabytków.

Ks. kan. mgr Andrzej Rusak, kapłan diecezji sandomierskiej, kanonik Kapituły Katedralnej w Sandomierzu, duszpasterz akademicki. Dyplom z historii sztuki uzyskał w 2001 r. na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Dyrektor Muzeum Diecezjalnego Dom Długosza w Sandomierzu, diecezjalny konserwator zabytków. Wykłada historię sztuki sakralnej i konserwację zabytków w wyższych seminariach duchownych w Sandomierzu, Lwowie i Gródku Podolskim oraz w Instytucie Teologicznym w Sandomierzu i Instytucie Teologicznym we Lwowie. Członek ICOM.

Przypisy

1 J.S. Pasierb, *Ochrona zabytków sztuki kościelnej*, wyd. IV, Warszawa 2001, s. 45-51.

2 W. Łuszczkiewicz, *Poradnik dla zajmujących się utrzymaniem i restauracją kościołów i kościelnych sprzętów*, Warszawa 1887, s. 2.

Summary

Register of monuments as a tool of protection and a determinant of trends in conservation of sacral monuments

The Catholic Church in Poland and the Polish state should undertake joint initiatives for the purpose of proper and effective care of cultural property. An adequate tool for these activities is the register of monuments, which constitutes a primary source of information about the diverse cultural material of past centuries. It is simply an indispensable working tool for diocesan conservators of historic monuments and conservation services. The register is valuable in terms of education, particularly for frequently changing administrators of historic monuments, and helps to control both the state of preserva-

tion of these monuments and the proper exhibition of movable works of art, their storage and preservation. It is also useful for preparation of the list of successive activities concerning a given historic monument, determination of the schedule of works, control and acceptance of conservation works. Undertaking these types of activities jointly on the basis of the register of monuments guarantees and ensures the proper care of preservation of cultural heritage. We should also comply more strictly with the obligation to record the history of activities carried out for a given monument in register cards, both those kept in offices of conservation services and near monuments.

Cultural value is often more precious than material value. It is, therefore, worth paying close attention to relatively new monuments that bear distinct traits of a work of art. Entering such monuments into the register of monuments can help to preserve them.